

Négy portré

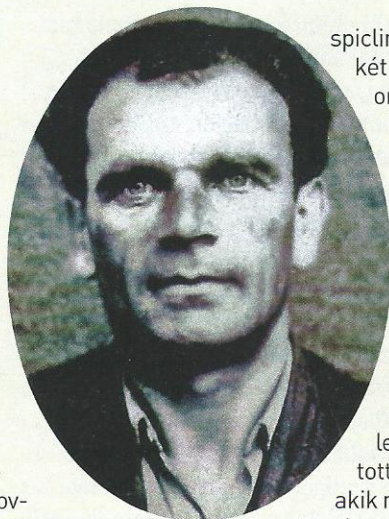
A forradalom résztvevői közül a legelszántabbak minden követ megmozgattak, hogy ne csak szereplői, de irányítói is legyenek az utcán zajló és gyorsan eszkalálódó eseményeknek. Eörsi László a soraikból választott ki néhányat

Az 1956-os forradalom és szabadságharc központja nemcsak politikai, hanem katonai értelemben is Budapest volt. A két és fél hét alatt a fővárosi harcokban összesen mintegy kétezer ember esett el, miközben a vidéki városokban kevesebb mint hatszáz, a falvakban pedig mindössze harminc. A szovjet tankokkal szembeszálló fővárosi fegyveresek zöme fiatal munkás vagy ipari tanuló volt. Fő- és

alparancsnokaik csaknem kétharmada ugyancsak fizikai munkával kereste a kenyerét. Közöttük azonban már felbukkantak az érettségivel, sőt egyetemi diplomával rendelkező középkorú értelmiségiek is. Vidéken hasonló volt a helyzet. Írásomban ezek közül a vezető szerepet vállaló forradalmárok közül mutatok be négyet: két kvalifikált értelmiségit, egy érettségizett „álmodozót” s egyet a pesti „vagányok” közül.

A jobboldali értelmiségi DR. ANTALÓCZI SÁNDOR

Ungváron, katolikus családban született 1915-ben. A Pázmány Péter Egyetem orvosi fakultásán kezdte meg tanulmányait, de pénzügyi okok miatt csak 1941-ben fejezte be, Pécsen. 1938-ban belépett a Nyilaskeresztes Pártba, majd négy évig a Turul Bajtársi Szövetség tagja volt. Belépési nyilatkozatot írt alá a Nemzetiszocialista Magyar Pártnál, és a szervezet támogatására havi egy pengőt ajánlott fel. 1943-ban a fővárosban dolgozott, amikor megkapta a behívóját. Budapest ostroma során részt vett a harcokban, emellett a városparancsnokságon (Kilián laktanya) állomásgyeletes orvosként látta el feladatát. A szovjetek bevonulása idején hazaküldte a beosztottjait, ő maga a fogságukba esett. Még Budapesten sikerült megszöknie. A háború után a feleségével és leánygyermekével tíz évre vidékre költözött. 1945-ben az SZDP, majd az MKP tagja lett, de hamarosan kilépett. Korábbi nyilas szimpátiája miatt 1945. november 12-én Szirákon (Nógrád megye) rendőri felügyelet alá került, ezt azonban december 21-én feloldották, „...mert – a hatóságok szerint – az ügyeleti kötelezettségének eleget tett, és mint közorvost ez a munkája ellátásában akadályozza”. Három-három évig Bujákon és Bátán, majd 1951–1955 között Dunaszekcsőn lakott. Ez idő alatt az ÁVH két alkalommal letartóztatta államellenes izgatás vádjával. Első ízben bizonyíték híján felmentették (saját bevallása szerint egy pincért kommunista

spiclinek nevezett), másodsor azonban, 1952-ben, Pécsen két évre ítelték (nem tudjuk, miért), amiből hat hónapot mint orvos töltött le Dunapentelén. 1955 második felétől a főváros IX. kerületi szakorvosi rendelőben dolgozott és az Üllői úton lakott. 1956-ban kavernával tüdőszanatóriumba került, de a kirobbanó forradalom miatt a műtétje elmaradt.

A felkelés első napjaitól a Corvin közti felkelőcsoport-hoz tartozott: először a sebesülteket kezelte, majd sokoldalú tapasztalata, műveltsége és rátermettsége révén a fiatalok irányításában is mindinkább meghatározó szerephez jutott. Széles körű ismertséget szerzett a VIII.–IX. kerületi forradalmárok között. „Doki” a felkelők tárgyalódelegációjának gyakori tagja volt, és a corvinisták képviselőtében a Nemzetőrség Operatív Bizottságába is beválasztották. A Corvin köziek Maléter-ellenes szárnyához tartozott, akik nem támogatták a „Hosszú ezredes” honvédelmi miniszterre történő kinevezését. A Corvin parancsnokai közül Pongráz Gergelyt támogatta, részben intrikáival oroszlánrésze volt abban, hogy Pongráz megszerezte a főparancsnoki pozíciót Iván Kovács Lászlótól, és a legfőbb tanácsadója lett. November 4-e után a sebesültek mentése közben mindkét combján lövés érte, kórházba szállították.

Még ebben a hónapban Ausztrián keresztül Svájcba emigrált. Davosban 1957 áprilisában megoperálták a tüdejét. Bazelben telepedett le, de nem vette fel a svájci állampolgárságot, mert a honvágy kínozza, hazatérési alkalomra várt. Volt harcostársai közül Pongráz Gergellyel tartotta leginkább a kapcsolatot. A Magyar Szabadságharcos Szövetség (MSZHSZ) vezetőségi tagja volt, 1960-ban részt vett a szervezet brüsszeli kongresszusán. Ügynöki jelentés szerint 1960-ban levélben for-

dult Franz Josef Strauss, az NSZK hadügyminiszteréhez, anyagi támogatást kérve egy fegyveres légió felállításához. Elképzelésük szerint Spanyolországban hozták volna létre az egységet, a spanyolok hozzájárulását az akkor Madridban élő Pongráz Gergely szerezte volna meg. Antalóczi ebben az időben hosszabb időt töltött Spanyolországban. 1961-ben már Olaszországban is részt vett az MSZHSZ munkájában.

Számos orvosi témájú tanulmányt jelentetett meg a szaklapokban, filozófiai értekezéseket is írt. Évekig dolgozott Marokkóban, ahol súlyos autóbalesetet szenvedett. 1983. november 16-án halt meg, valószínűleg szívbetegségben.

Franz Josef Strauss, a nyugatnémet állam hadügyminisztere, akit Antalóczi levélben kért egy fegyveres felkészítés támogatására

A baloldali értelmiségi FÖLDES GÁBOR

Budapesten született 1923-ban, kétgyermekes családban. Zsidó származása miatt nem vették fel a Színművészeti Akadémiára, így betűszedő gyakornokként helyezkedett el nyomdában, de magánúton képezte magát a kor jeles művészeinél.

1944-ben munkaszolgálatra vitték, ahonnan hazaszökött, miként később a nyilasok fogságából is. Svájci menlevéllel vészelt át a nyilas uralmat. Mindezek után 1945-ben belépett az MKP-ba, majd az MDP-nek is tagja maradt. 1949-ben színészként diplomázott a Színművészeti Főiskolán. A győri Kisfaludy Színház művésze lett, az egyik legjobb rendezők között tartották számon. 1951-ben megnősült, egy gyermeke született. 1953-tól Nagy Imre reformpolitikájával rokonszenvezett, és „nagyimrés” maradt haláláig. 1956. október 6-án jelen volt Rajkék temetésén, részt vett a Petőfi Kör utolsó ülésén. Ennek mintájára hozta létre társaival 1956. október 23-án délelőtt a győri Petőfi Kör, amelynek elnökéül őt választották meg.

1956. október 25-én a társulatot kivonulásra mozgósította a színház vezetősége és a párttitkár ellenében. A „Függetlenség!”, „Éljen Nagy Imre!”, „Éljen a párt!” jelszavakkal, NÉKOSZ-indulót énekelve csatlakoztak vezetésével a tüntetőkhöz, beszédet is rögtönzött, majd nyugalomra intette a jelenlévőket. Később elérte, hogy kiengedjék a börtönből a fog-

lyokat, majd közbenjárásával kinyomtatták a vagyongyári munkások követeléseit. 26-án Szigethy Attila országgyűlési képviselővel és Kéri József megyei ügyésszel részt vett a Győri Nemzeti Tanács megalakításában, amely Nagy Imrét támogatta. A szervezet elnökévé Szigethy Attilát választották. Földes lett az Értelmiségi Tanács elnöke. Délután futott be a hír a mosonmagyaróvári tragédiáról. A határőrlaktányánál felvonuló tömegre leadott sortűz 52 halálos áldozattal járt, 86-an megsebesültek. Szigethy Attila őt bízta meg béketeremtéssel, megbízólevelet adott neki. Ekkorra a győri ÁVH-t már felszámolták, a katonák átálltak, a határőrök magukra maradtak. Kérésére a párttitkár telefonált a laktanyába, hogy a Győri Nemzeti Tanács kezébe tegyék le a fegyvert. Így Földest néhány társával beengedték. „A parancsnokot kerestem. Közölték velem, a parancsnok Dudás [István], aki lövetett, megszökött, mire kijelentettem, hogy elő fogjuk keríteni a föld alól is, mert mézszárlást vitt végbe, ezért felelnie kell, nem pedig gyáván elbújni.” Miközben tárgyalt velük, a tömeg betódult, kézre akarta keríteni a felelősöket, Földes igyekezett nyugalmat teremteni. Ám később három határőrt mégis meglincseltek.

27-én megbízták azzal, hogy ellenőrizze a győri rádió politikai adásait. „Csak az mehet le, amit te szignálsz!” – rendelkezett Szigethy. A Nemzeti Tanács ülésén helytelenítette a dunántúli ellenkormány tervet, amelyet a forradalmi erők szétforgácsolásának tartott. A tömeg egy része 28-án fellépett ellene, zsidósága és baloldalisága miatt, és távozását követelte. „Lemondtam tisztségemről, mivel erre engem géppisztolyos civilek kényszerítettek és valósággal elkergettek” – vallotta. „Földes lehangolt volt, és mondotta, hogy ő igenis kommunista” – vallotta Kéri József. Ekkor Szigethy közbenjárására lemondott pozíciójáról.

A forradalom leverése után cikkeket írt a helyi lapba, a *Hazánkba*. A színészekkel kijárt a Vagonygyárba, forradalmi, antikadárta verseket szavalni. Sikerült kiharcolnia, hogy december 15-én a Kisfaludy Színház – amely a forradalom után elsőként kezdett játszani – a *Bánk bánt* mutassa be, az ő rendezésében. 1957. május 3-án letartóztatták. A saját tevékenységéről feltáró vallomásokot tett. Próbálta elhithetni, hogy már nem ért egyet a korábbi „nagyimrés” szemléletével. Fővádlottként 13 társával került a bíróság elé. Nem tartotta magát bűnösnek. A „nem gondolta, hogy a katonának van esküje, amit meg kell tartani?” kérdésre ezt válaszolta: „Én fegyvertelen népre sohasem lőnék. Véleményem szerint a tömeg fegyvertelenül sohasem tudott volna behatolni a 3 méteres vaskapun keresztül. [...] Végzésük esetén a fejek fölé és a lábak elé lőnek, ilyenkor a fegyvertelen tömeg eloszlik.” Szigethy Attila mellett mindvégig kitartott. Arra az elnöki kérdésre, hogy „mit szőtt volna a munkásság, ha közismert fasiszták vezetői volna kézbe a hatalmat?”, ezt válaszolta: „A munkásságot a vezetők otthagyták. [...] Ha mi nem, akkor demagóg jelszavakkal felléptek volna mások, ellenkormányt próbáltak volna, leszakítani a Dunántúlt Nagy Imre kormá-

Mosonmagyaróvári tüntetők, még a sortűz eldördülése előtt, 1956. október 26-án

nyától." Arra a kérdésre, hogy forradalmárnak tartotta-e magát, határozott igennel felelt. Később arról beszélt, hogy a „magyarország és a kommunizmus összefér”. Majd egy másikra: „A beavatkozással nem értettem egyet. Minden népnek joga van, hogy a történelmét saját maga formálja, a reakciót saját maga verje le.” Am a körzet határőrparancsnokának tanúvallomását követően meghasonlott önmagával, és szembefordult Nagy Imrével, Szigethyvel és Kéřivel is.

A Győri Megyei Bíróság Gyepes István által vezetett tanácsa 1957. június 10-én államrend elleni szervezkedés vezetéséért és három rendbeli gyilkosságra való felbujtás vádjával halálra ítélte. A népbíróság kirívóan „iratellenes” döntést hozott, amikor a három meglincselt határőrrét felelősségre vonta, holott óriási kockázatot vállalt megmentésükért. A vád másik része viszont tökéletesen beleillett az akkori diktatúra kialakuló rendszerébe, amely szerint a pártállam ellenzőivel, különösen a vezetőkkel le kell számolni. Földes baloldaliságával Gyepesék nemigen tudtak mit kezdeni, így egyrészt durván félremagyarázták szándékait, másrészt karrieristaként bélyegezték meg. Ezt aztán többszörösen megcáfolták, például így:november 4-e

után le akar mondani a főrendezői tisztségéről azzal az indoklással, amíg a szovjetek Magyarországon vannak, ő nem rendez darabot”. Kegyelmet nem kért.

1957. december 21-én, a másodfokú tárgyaláson nagyon megtörtnek mutatkozott, az utolsó szó jogán többek között ezt mondta: „Az elsőfokú tárgyalás után a halált láttam a legegyszerűbb megoldásnak, azért nyugodtam bele az ítéletbe. Most pedig az életemet kérem a bíróságtól, mert a becsületemet akarom visszaállítani.” Ledényi Ferenc ezredes tanácsa, bár a teljesen abszurd gyilkosságokra való felbujtás vádját alól felmentette, minden más szempontból alátámasztotta Gyepesék határozatát. „A határőrséget szinte egyedül lefegyverezte, ezzel nagymértékben gyengítette a nyugati határ védelmét ellátó alakulatok ütőképességét”, továbbá „győri tevékenysége is vezető jellegűnek minősíthető”. Tehát találtak ürügyet arra, hogy miért ne enyhítsék a büntetés mértékét. Kegyelmi kérvényét mindazonáltal továbbították az Elnöki Tanácshoz, amely viszont elutasította. Bár többen közbenjártak érdekében Kádárnál, de ő hajthatatlan maradt. 1958. január 15-én Győrben kivégezték.

Az álmodozó GYULAI LAJOS

Budapesten született 1931-ben. Közgazdasági gimnáziumba járt, majd jelentkezett a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, de nem vették fel. Miután több esetben is eredménytelenül kérvényezte felvételét egyetemekre, és nem kapott számára megfelelő munkát sem, 1954. december 13-án Ausztriába menekült több társával. „Nem érttem egyet az 1949-es alkotmányban a hadseregre vonatkozó pontjával, valamint az akkor működő kormányzat politikájával. Ezért szöktem ki az országból, és úgy gondoltam, hogy a nyugati társadalmi forma alkalmazhatóbb Magyarországra... [...]

Helyesnek tartottam a többpártrendszert. [A SZER-nek] én azt mondtam, hogy a Szovjetunió saját társadalmi rendszerét rá akarja erőszakolni Magyarországra a nép akarata ellenére. [...] Nyugatot jelenleg sem tartom ellenségnek” – vallotta teljes természetességgel, két évvel később a kádárista nyomozóknak.

Nürnbergben, egy amerikai katonai mosodában dolgozott. Amikor értesült, hogy kitört a forradalom, többekkel jelentkezett, hogy hazajön. A Hársfa utcai rendőrkapitányság nemzetőrségéhez csatlakozott, ahol főleg összekötői szerepet kapott, de november 2-án átvette az egyik szakasz vezetését. Ő lett az operatív csoport parancsnokhelyetese, majd parancsnoka is, és ebben a minőségében több ÁVH-sok begyűjtésére irányuló akciót vezetett.

A Royal szálló körzetében kivette a részét a harcokból. „Egy harcokcsiba én is dobtam benzines üveget, amely kigyulladt, és égve elment, nem tudom, mi lett a sorsa” – számolt be önként Gyulai a nyomozó hatóságoknak 1957-ben. A teendőik tisztázására november 10-én átlépte az osztrák határt, hogy Kéthly Annával, a Nagy Imre-kormány Bécsben lévő tagjával konzultáljon. Az osztrák rendőrség azonban – mint kommunistagyanúst – egy rövid időre lefogta. Bár Kéthlyt nem találta meg, Ausztriában, majd az NSZK-ban több ízben tárgyalta az amerikaiakkal, angolokkal, németekkel, hogy segítsék elő a szovjetek magyarországi kivonulását. Küldetéstudata mindinkább elhomályosította józanságát, ettől vezérelve – önkéntes „világbéke-misszió” keretében – Magyarországra utazott.

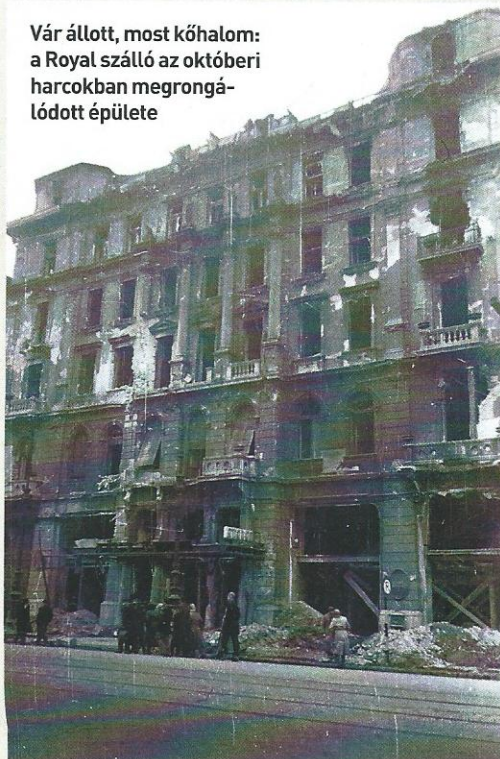
Gyulai a kihallgatásain – mintha nem is a megtorló hatóságok győzték volna – teljes nyíltsággal, talán büszkeséggel, de legalábbis öntudatosan vallott tevékenységeiről, amelyek mind főben járó bűn-

nek számítottak. Ügye katonai bíróság elé került. Keresztes István százados ügyész vádbeszédében a vallomásait így értelmezte: „A vádlott [...] elhagyta hazáját. És elárulta azt az imperialistáknak. [...] Nyilván azért jött vissza, mert remélte, hogy a gyárosok, a földesurak újra visszajönnek, és ő is érdemeket akart felmutatni.”

Gyulai ezt mondta az utolsó szó jogán: „A népi demokrácia eszméjével mindig egyetértettem, csak a személyek között volt olyan, akivel nem érttem egyet. Ami a harcokban való részvételemet illeti, az ellenkező oldalon nem vehettem részt, mert az nem volt. [...] Amikor visszatértem az országba, azzal a céllal jöttem, hogy keressem a békés megoldást.” Csohány László százados tanácsa az ügyéssel egyetértve 1958. október 9-én kihirdette a legsúlyosabb ítéletet. „A vádlott nem megtévedt és félvezetett állampolgár volt, hanem megátalkodott ellensége annak az államformának, amely a kizsákmányolástól mentes proletárdiktatúrán épült fel.” A fellebbezési tárgyaláson

**Vár állott, most kőhalom:
a Royal szálló az októberi
harcokban megrongá-
lódott épülete**

Kálmán László alezredes, a főügyész képviselője azt emelte ki, hogy a vádlott az „ellenforradalom” vezéralakjaival működött együtt. Gyulai az utolsó szó jogán az összes lényeges kérdésben már jóval inkább bűnbánónak mutatkozott. De természetesen ez sem segíthetett rajta: Sömjén György őrnagy tanácsa 1958. december 1-én jogerőre emelte az elsőfokú bíróság halálos ítéletét. December 3-án Gyulait felakasztották.

A pesti vagány

KELLER KÁROLY

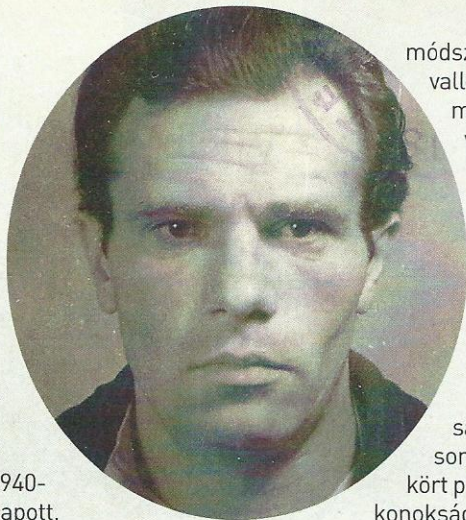
Budapesten született 1925-ben. Hat elemi végzet, később Komlón járőr szakképzettséget szerzett. 15 éves korában egy ló fejbe rúgta, emiatt három hónapig kórházi ápolásra szorult. 1944-ben a Hungarista Ifjúsági Légiónak tagja lett. A háború után alkalmi munkából élt, majd a MÁV-nál helyezkedett el. Ezáltal mentességet élvezett a katonai szolgálat alól. Később főleg alkalmi munkából tartotta fenn magát.

Alvilági környezetben élt, többször került összeütközésbe a törvénnyel. 1940-ben lopásért egy év börtönbüntetést kapott, 1948-ban koldulásért és csavargásért nyolc napra elzárták, 1949-ben egy hónapot töltött fogházban hatóság elleni erőszak miatt. 1952-ben a köztulajdon megkárosítása miatt fél évre internálták, majd ugyanebben az évben lopásért három évre ítélték el. Barátai szerint – amikor szabadlábon volt –, a nők tartották el és gyakorta leittasodott. 1955. januári szabadulása után a TUSPED-nél helyezkedett el szállítómunkásként. Házasságából nem született gyermek, nem sokkal a nősülése után másvalakivel költözött össze.

1956. november 4-én a társaságával önálló csoportot alkotva, a pesti Thököly út és a Dózsa György út kereszteződését megszállva készültek fel a fegyveres ellenállásra. E csoport tagjait közbüntényes vádakkal korábban már elítélték, a hozzájuk tartozó nőket pedig rendre erkölcsrendészeti okokra hivatkozva zárták be. A társaság tagjai rendszeresen találkoztak a Keleti pályaudvar környéki kocsmákban. Keller a négytagú vezetés tagja, a csoport egyik alparancsnoka volt. Az említett „pokoli kereszteződésen” – ahogy a külföldi újságírók nevezték – rendszeresen megtámadták a megszálló erőket. Körzetükben november 8-áig összesen 15–20 szovjet katona esett el, 10–15-en megsebesültek, és mintegy tíz harci járművet lőttek ki, miközben az itteni szabadságharcosok közül hárman sérültek meg könnyebben. Az ellenállás eredményessége a Thököly úton kiemelkedő volt a novemberi napokban.

Amikor elhagyták a harcok színterét, Keller figyelmeztette társait: „senki ne beszéljen, még ha lebukik, akkor sem, mert azt kinyírjuk”. Ezt az intelmet azonban társai kevésbé fogadták meg, miután nagy részüket Kellelrel együtt 1958. október 1-én letartóztatták. Ő viszont következetesen tagadott szinte minden terhelő momentumot. A cellában is hallgatott, vagy félreinformálta a zárkaügynököt, aki a jelentéseiben kénytelen volt elismerni tehetetlenségét: „Kellerről nem tudom megállapítani, hogy ártatlan-e, vagy ú.n. hétprobás gazember. A történeteit mindig egybehangzóan adja elő, még a kifejezéseiben sincs eltérés.” A kudarcot a szervek is elismerték: „Keller Károlynál az ügynök alkalmazása sem vezetett eredményre. [...] Igyekeztünk – bár eredménytelenül – kiközöktetni ártatlanságát hangoztató álláspontjáról.” Az ügyészség előtt sem látott okot taktikájának megváltoztatására. Noha az ügyész mutatta a nevét a XIV. kerületi fegyveres nemzetőrök listáján, készen állt a válaszal: Klauber parancsnok írhatta fel, tévedésből.

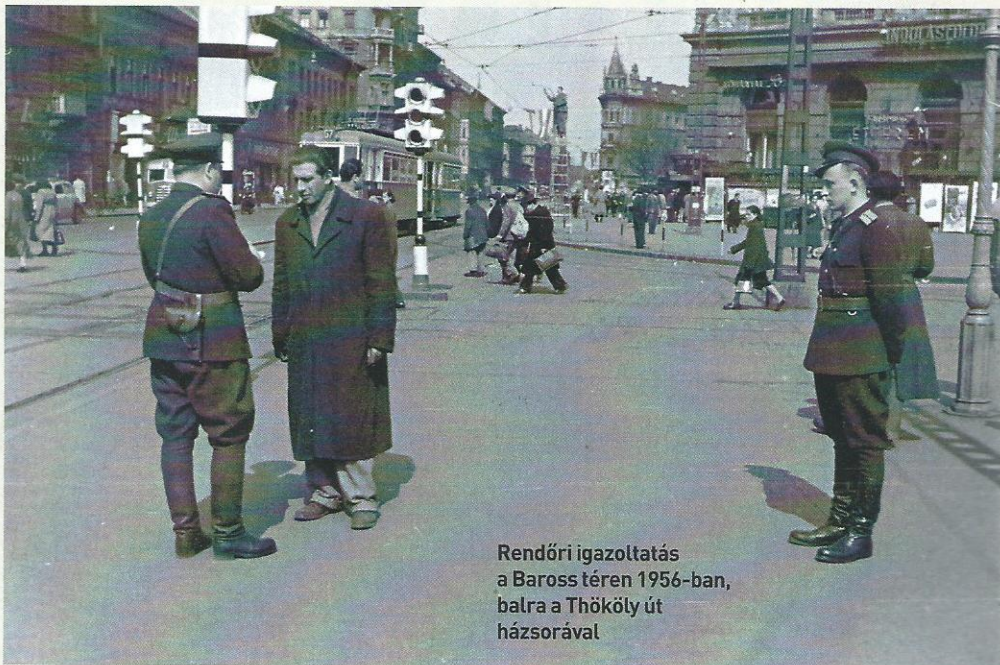
A Futó-per II. rendű vádlottjaként került a bíróság elé. A Tutsek-tanács előtt is teljes tagadásban maradt, és a rendőrség kényszerítő

módszereire hivatkozott. Amikor az egyik vádlott-társa terhelő vallomást tett rá, közbekiáltott: „Hazudik! Ezt a vallomást a nyomozó hatóság tukmálta rá...” A bekiabálást gyors bírósági végzés követte: a tárgyalást zavaró magatartásért három nap sötétzárkát szabtak ki rá. Egy eredménytelen szembeállítás után ezt kiabálta: „Vigyenek le a börtönbe, ez cirkusz, ami itt van, én ezt nem csinálom tovább!” Nem sokkal a rendreutasítás után ismét bekiabált: „rosszul vagyok, vigyenek le!”, majd néhány keresetlen kifejezéssel illette a népi demokráciát és a bíróságot. Társai azonban vallottak a harcokban való részvételéről és más elmarasztalható tetteiről is.

1959. május 26-án halálra ítélték, akárcsak tíz vádlott-társát. „Nemcsak az ellenforradalom alatt, de a bünvádi eljárás során is fékezhetetlen durva magatartásával félelmetes légkört próbált maga körül teremteni. Védekezésében a legnagyobb konokszágot és durvaságot tanúsította, egyetlen alkalmat sem szalasztott el arra, hogy a szocializmus védelmében becsülettel, kötelességüket teljesítő dolgozókat a legocsmányabb szavakkal ócsárolja. A bizonyítékok egész láncolata ellen a legagresszívebben hangoztatta ártatlanságát, s nem csak hogy a megbánásnak a legkisebb szikrája sem mutatkozott benne, de hivalkodó magatartásával valósággal dicsőíteni kívánta az ellenforradalmat” – olvasható az ítéletében.

Nagy Illés börtönparancsnok így jellemezte: „...durvaságaival [...] nagyfokú fegyelmezetlenségével túnt ki. [...] A börtön rendjét és csendjét számtalan esetben megzavarta, két esetben a zárkaberendezést teljes egészében szétzúzta. [...] Az öröket összetört asztallábbal és vizeskannával akarta leütni. [...] Olyan kijelentéseket tett, hogy »a tárgyalás előtt vagy alatt olyan vérfürdőt fog rendezni, amiért valóban

Rendőri igazoltatás a Baross téren 1956-ban, balra a Thököly út házsorával

megérdemli a kötelet». Nagyon sok esetben csak duplán megerősített őrzéssel lehetett féken tartani. [...] Kéz-lábbilincs alkalmazása nélkül [a] környezetében való tartózkodás életveszélyes.”

A másodfokú bíróság előtt is „súlyosan zavarta a tárgyalás rendjét”. Borbély tanácselnök ki is vezettette. Állítólag előzőleg támadást tervezett a Legfelsőbb Bíróság ellen a tárgyaláson. Mind a tizenegy halálos ítéletet jogerőre emelték. Keller, aki az utolsó szó jogán is ártatlanságát hangsúlyozta, ekkor már nem kért kegyelmet. 1959. október 28-án kivégezték. ■

Eörsi László történész, az 1956-os Intézet Alapítvány és a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet kutatója